

Љубен ЛАПЕ

УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ПЕЧАЛБАРИ ВО ПРВОТО СРПСКО ВОСТАНИЕ И НЕГОВОТО ЕХО ВО МАКЕДОНИЈА

Во српската буржоаска историографија одамна е утврдено дека движењето на населението од јужните краеве на Балканот, а особено од Македонија, во насоката кон Србија, Војводина, Срем и Словенија, започнало уште од крајот на XVII век, продолжило со несмалена јачина и во двата следни века, во XVIII и во XIX век. Новите трудови на историчарот Славко Гавриловиќ врз оваа проблематика,¹⁾ фундирани врз солидно проучената архивска документација, со своите богати податоци не само што ги потврдија туку и ги продлабочија нашите сознанија за интензитетот на овие движења и за придонесот на овие Македонци, во општествено-политичкиот и економскиот живот на гореспоменатите области, кои биле или привремено дојдени на печалба или постојано населени. Иако мнозина од овие преселници фигурираат во архивските документи под името „Грци“ или турски поданици, а поретко под името Македонци, редовно посочените места со словенско име каде се родени или од каде доаѓаат јасно зборуваат дека тие не му припаѓале на грчкиот етнос. Впрочем, одамна е познато во историјата дека името „Грк“ во XVIII век станало синоним за трговец во она време и за луѓе од негрчка народност.²⁾ Се разбира дека меѓу овие преселници во гореспоменатите области имало и вистински Грци или поточно речено Власи кои, поради својата грчка културна ориентација и образование, честопати се декларирале за Грци.

Австро-турките војни од крајот на XVII и низ целиот XVIII век во прилична мера го проретчиле муслиманското на-

¹⁾ Славко Гавриловиќ, Прилог историји трговине и миграције Балкан — Подунавље XVIII — XIX столећа. Београд 1969;

²⁾ С. Гавриловиќ, цит. дело стр. 47; Душан Поповиќ, Из прошлости наше чаршије. Гласник историског друштва у Н. Саду VIII, 1 (1935), стр. 3.

селение во Србија така што новите преселници не претставувале никаков терет за автохтоното население. Дури, според зборовите на В. Чубриловиќ, „Спахните во Србија специјално имале сметка да го одобруваат колонизирањето зашто по тој начин си ја наголемувале својата феудална рента. Сето тоа придонесувало бранови на нови колонисти од нашите јужни области да ја преплавуваат Србија. Тие доаѓале од Црна Гора, Херцеговина, Стара Рашка, Косово и Метохија, многу ги имало и од Македонија“.³⁾ Според еден список на турски трговци и занаетчији од 1770—1773 година, преселени во Сремска, Вировитичка и Пожешка жупанија, како и во Хрватска, од 333 преселени лица во овие области 285 од нив биле од Македонија.⁴⁾ За жал, за самата Србија, поправо за Белградскиот пашалак, не располагаме со вакви прецизни бројки.

1. Учеството на македонските печалбари во Австро-турската војна од 1788—1791 година и во Првото српско востание

Откако дошле во новите краеве македонските доселеници и печалбари брзо се приспособиле кон новата средина, која исто така и добро ги примила. Со својата снаодливост, со познавањето на странските јазици, а особено со својата извонредна претприемливост во трговијата и во занаетчиството, новите преселници спечалиле не само добро име туку некои од нив зазеле и раководни места во белградската чаршија и во трговијата со соседна Австрија.

Меѓу сите доселени Македонци во Белградскиот пашалак пред Првото српско востание особено се истакнала една поголема група на Македонци од мавровскиот крај, коишто во подоцнежната литература фигурираат под името Рекалии „поради реката Радика што тече низ нивните села од каде биле родом“, објаснува сосема правилно Лазар Арсениевиќ — Бата-лака во својата историја на Српското востание, па продолжува: „Тие поодамна дошле без своите фамилии во Белградскиот пашалак и во Белград имале анови, меани, занимавајќи се со анцилак, касаплак и мандрацилак. Подолго време тие се помагале меѓу себе, се запознале со Србите од овој пашалак од секоја нахија, а особено со српските сточарски трговци и со народните кнезови кои оделе кај нив на коначување. Отаде тие ја спечалиле потполно довербата и на трговците и на народните кнезови. . . Сите овие Рекалии биле луѓе со војнички дух. Тие и кога се дома во својот вилает, не се давале Турците да ги газат така лесно. Сите се трудољубиви и штедливи. Не се бог

³⁾ Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд 1958, стр. 55;

⁴⁾ С. Гавриловиќ, цит. дело, стр. 246—292;

зне колку имашливи или цврсти и постојани на зборот. Искрени се и престодушни, па и зборлести.“⁵⁾ И на друго место во својата историја Баталака дава извонредно корисни податоци не само за мавровчаните туку и за другите видни Македонци доселени во Белградскиот пашалак. Според него, тоа биле: Велчо Цикиќ, родум од Маврово во Македонија, меанџија во Белград; Влајко Жарковиќ, родум од село Никифорово во Македонија; Деспот Чукула; Геро Новаковиќ, некаде од Дебар во Македонија; Горги Чипљак, родум од село Вруток во Македонија; Јован Новаковиќ — Чардаклија, родум од село Леуново од племето Шукуровско; Кузман Цикиќ од село Маврово во Македонија; Лазар Панче, родум од Македонија; Милош Брко од Маврово во Македонија; Мицо Брко од Маврово во Македонија; Наум Ичко, трговец, подоцна безриѓанбаша; Петар Ичко од Катраница; Петар Новаковиќ од село Леуново, од Дебарскиот крај во Македонија; Тримче Трпковиќ од Маврово во Македонија и Цинцар Јанко од Охрид.

Се разбира дека со овој список од петнаесетина луѓе не се исцрпува бројот на постојано населените, а најмалку бројот на македонските сезонски работници, кои или секоја година или по 2—3 години се враќале по своите домови во Македонија.

Последната Австро-турска војна од 1788—1791 година, како што погоре се спомна, покрај големиот број Срби од Белградскиот пашалак вовлекла и не мал број од овие Македонци на страната на Австрија против Турција. Не можејќи да ги поднесуваат јаничарските насилби, некои од овие побјини Македонци заедно со Србите уште порано побегнале во Австрија за да се засолнат таму. Од Србите, меѓу другите се спомнуваат Кочо Анѓелковиќ, Караѓорѓе, Станко Арамбашиќ, Алекса Ненадовиќ и многу дрѓи, а од Македонците браќата Јован и Петар Новаковиќи — Чардаклии, Велчо и Кузман Цикиќи, Дели Горѓи Чипљак, Милош Брко, Тримче Трпковиќ, Деспот Чукула и Геро Новаковиќ.⁶⁾ Кога Австрија ѝ ја објавила војната на Турција, ги повикала овие пребегнати луѓе со доста примамливи ветувања. На пример, на Јована Новаковиќ му дала дури писмено ветување во случај ако ја задржи отворена вратата од Дефтер Капија во Белград со претходно изработени клучеви, додека не стигне австриската војска. ќе биде прогласен за капетан, потоа ќе добие награда од 500 дукати, а во случај да загина, неговата жена ќе биде на државна издршка, а неговите деца ќе добијат образование и воспитување на државна смет-

⁵⁾ Лазар Арсенијевиќ — Баталака, Историја српског устанка, том I Београд 1898, стр. 58—59

⁶⁾ Л. Арсенијевиќ Баталака, цит. дело т. I, стр. 4; Хр. Андонов Полјански, Околу учеството на Македонците во Првото српско востание. Современост (Скопје) IV, 1—2;

ка.⁷⁾ И навистина, австриските власти го исполниле ова свое ветување за што зборува еден запазен и објавен документ со кој Јован е поставен за капетан⁸⁾

Познато е дека голем број Срби се одзвале на овој повик, формирале свои чети и се бореле рамо до рамо со Австријците или во составот на нивната војска или во свои самостојни одреди. Гореспомнатите македонски бегалци во Австрија, како и многу Срби, се одзвале на повикот на Австријците, добиле австриско оружје, облекле австриски мундири и додека траела војната се бореле во редовите на австриската војска. За покажаната вештина и храброст во текот на војувањето мнозина од нив добиле високи австриски воени чинови на капетани и тоа, покрај веќе спомнатиот Јован Чардаклија, и неговиот брат Петар, Влајко Жарковиќ, Велчо и Кузман Џикиќ и Дели Ѓорѓи. Овие шестмина капетани и Тримче Трпковиќ, Деспот Чуќула и Ѓеро Новаковиќ по војната добиле високи пензии и царски признанија.⁹⁾ Кон овие борци треба да се приклучи уште и Петар Ристиќ од Битола, кој во време на таканаречената Кочина Крајина преминал во Австрија и се запишал во фрајкорот заедно со Дели Ѓорѓи од Вруток, како и со Лозар Ангелковиќ од Охрид.¹⁰⁾ Според новите истражувања, како учесници во Австро-турската војна се вклучуваат уште и следниве тројца печалбари од Маврово: Јован Ариќовски и двајцата браќа Радиќ и Пепо.¹¹⁾

Сумирајќи ги резултатите и последиците од ова учество на Србите во Австро-турската војна и Кочина Крајина, а тоа важи и за македонските учесници, еден од српските историчари со полно право констатирал дека „во времето на Кочина Крајина низ австриската воена школа поминале близу 20.000 српски војници и офицери, коишто потоа послужиле како готов изучен кадар во младата и неопитна востаничка војска. Таа австриска воена школа била дотолку подрагоцена што тогашната австриска тактика стоела на врвот на современото европско воено познавање, додека Турција напротив, сè уште се држела на стариот начин на војување“.¹²⁾

Обидот на централната турска власт по Австро-турската војна и склучувањето на Свиштовскиот мир по пат на реформи да ја поправат и осигураат поголемата законитост и ред во пограничниот Белградски пашалак, го провалиле јаничарите од овој пашалак. По нивното кратковремено отстранување од

⁷⁾ Миленко Вукичевиќ, Караборђе, Београд 1907, стр. 379;

⁸⁾ М Вукичевиќ, цит. дело стр. 380

⁹⁾ Л Арсенијевиќ, цит. дело стр. 5;

¹⁰⁾ Д. Поповиќ, О Цинцарима. Друго издање. Београд 1937, стр. 247.

¹¹⁾ С Пандиловиќ, Вуче Жикиќ, оснивалац Делиграда у 1806 г. Браство XII — XIII (1908), стр. 455;

¹²⁾ Љуб. Јовановиќ, Стогодишњица Српског устанка. Београд 1904, стр 28

Белградскиот пашалак, тие пак се вратиле во него со одобрение на султанот. Новите насилби над српскиот народ, што почнале да ги спроведуваат дахиите, предизвикале не само вриење туку и цврста решеност на Србите да се кренат на оружје и да ја отфрлат насилничката дахиска управа.

Кога избувнало Првото српско востание во 1804 година тукуречи целокупниот број на гореспомнатите македонски учесници во Австро-турската војна, кои ги уживале своите пензии во Австрија, го напуштиле својот мирен живот, одзивајќи се на повикот на своите воени другари од Австро-турската војна и побрзале да ги преминат реките Дунав и Сава за да им помогнат на востанатите Срби. Некои авторитетни српски современици високо го оцениле овој акт на солидарност и решеност на Македонците кои им се приклучиле на српските востаници. „Караѓорѓе по договор со старешините ги повика трговците од Земун, кои им беа познати на Србите. Сега од Германија (Австрија — б.м.) премина скришум Петар и Јован Чардаклија, првиот ритмајстор, а вториот оберлајтнант и двајцата благородници во кралевината Унгарија; В’љчо и Кузман, браќата Џикиќи, и двајцата капетани, и Дели Ѓорѓи Чипљак, капетан; сите овие се родум од Дебарскиот пашалак, но за своите заслуги, освен со чиновите и благородствата, биле осигурани со пензии, но штом чуле дека Караѓорѓе со народот се кренал, оставиле се настрана и од љубов кон своите, скришум дошле кај Караѓорѓе за да им се принесат како жртви на своите браќа Срби. Со овие заедно и на ист начин пребегнале Радиќ, Петровиќ и Ѓорѓе Симиќ.

Големи жртви сториле овие луѓе. Колкава била нивната љубов спрема својот род кога, живејќи во тишина и чесно, се што им било гарантирано и осигурено го рескирале и тоа во оние години од нивниот живот кога тешко се свива човекот на што било.“¹³⁾

Впрочем, овој акт на солидарност на Македонците со српските востаници може да се разбере, бидејќи меѓу христијанското население на целиот Балкански Полуостров, во текот на петвековното робување, се создавала извесна солидарност против турското господство. Основата на оваа солидарност за Србите, Македонците, Црногорците, Бугарите, Грците и Власите ја сочинуваат истата вера, во некоја рака заедничката култура, а особено нивната општествена положба. Оваа солидарност особено дошла до израз во првите децении од XIX век и отпорот во вид на буни или востанија се сметал сосем нормално како заедничка работа на сите балкански христијани. Впрочем, во тоа нè убедуваат зачестените повици на најсвесните луѓе во она време на Балканот, како што е, на пример, случајот со пламениот апел на грчкиот револуционер Рига од Фере упатен до

¹³⁾ Л. Арсенијевиќ, цит. дело, стр. 141

сите народи на Балканот, меѓу кои и до Македонците, да се кренат на востание против турската тиранија. Во времето на Првото српско востание нешто слично направил бачкиот епископ Јован Јовановиќ, кој во едно свое послание од 24. II 1805 година од Нови Сад се обрнал не само до востаниците во Шумадија и до сите патриоти „во милата и општољубена Србија, Босна, Херцеговина и по име до Црногорците, Зеканите, Македонците, Епирците, Румелиотите, Бугарите, Власите и Молдавците“.¹⁴⁾

Колку била голема кај некои Македонци готовноста уште пред востанието да им се приклучат на Србите во нивните борби против Турците, зборува следниов податок на еден од највидните од нив. Имено, Сава Текелија во својата автобиографија раскажува како во разговорите со Петар Чардаклија за лошата состојба во Србија, Чардаклија му изјавил дека е готов да земе учество во борбите против Турците „само ако се најде човек да ја раководи таа бора.“¹⁵⁾ Мислам дека овој податок не треоа никако да се става под сомнение, бидејќи Петар Новаковиќ — Чардаклија навистина со целата своја душа бил предаден на работата за ослободувањето на Србија од турското рацство и како еден од првите дипломати и членови на Цркви телствујущиот српски совет прилично придонесол за зацврстувањето на српската државност во нејзиниот почетен стадиум. Како многу близок човек на Караорге, Петар Новаковиќ — Чардаклија бил на двапати одбиран за член на дипломатската мисија во Русија заради востановување на врски со руската влада, како и заради преговори со Турција.¹⁶⁾ Кога на 4 февруари 1808 година умрел, неговиот личен пријател Доситеј Обрадовиќ во својот посмртен говор му искажал високо признание со овие зборови: „Доволно години има откако тој за Србија се трудеше и мачеше. Најодзади, кога за Србија настапија најтешки времиња, тој... лишувајќи се од сè што му е е најмило на човека во светот... од домот, од господството, од спокојството и од својата сопруга, сето тоа тој го остави и премина во тоа време во гладна, обезоружена, сиромашна и од лути непријатели опколена Србија; Се мачеше, се трудеше, патуваше, изложувајќи го својот живот за Србија на секакви беди и опасности“...¹⁷⁾ Според Вук Караџиќ, Доситеј Обрадовиќ дури му го составил и натписот на неговата надгробна плоча кој гласел:

¹⁴⁾ Коста Милутиновиќ, Војводина и Далмација према македонском питању. Истраживања. Књ. VI, Нови Сад, 1978, стр. 167

¹⁵⁾ Автобиографија Саве Текелије. Летопис М. Српске 120, стр. 22

¹⁶⁾ Вук Ст. Караџиќ. Граба за српску историју нашега времена и животи најславнијих поглавица овога времена. Београд 1898, стр. 115 и 117; Гојко Десница, Капетан Петар Новаковиќ Чардаклија. Историја X, 2 стр. 271 и 301. А. Матковски, учество на Македонците во Првото српско востание. Музејски гласник 2 (1973).

¹⁷⁾ Доситеј Обрадовиќ, Петру Новаковићу Чардаклију. Избор састава Београд 1928, стр. 179

„Родољупцу камен сеј полагајот,
Дела сего бесмртием Срба увенчајот,
Србији в Русию посланика прва,
Да разори Турецке седину окова.

Петар он бе родом Спирови
Чардаклија капетан, а сенатор први
Благороднои Србији радост на плач паде,
У тисућ осамсто преставил се в Белграде“¹⁸⁾

Политичките непријатели на Петар Новаковиќ, а особено Иван Југовиќ како приврзаник на австрофилската струја меѓу востаниците, се оградиле од ваквите пофалби и признанија на Петар Чардаклија и, како што пишува Карациќ, се обиделе да го дискредитираат угледот на Чардаклија. Меѓутоа, од сите учесници во Првото српско востание најмногу пофалби и написи му се посветени и во поново време пак на Петар Чардаклија.¹⁹⁾

Како дипломат и потписник на еден склучен и нереализиран мир од името на востаничка Србија не помалку заслуги има далеку попознатиот Македонец во српската историја, Петар Ичко, родум од селото Катраница во Егејска Македонија. Заедно со својот брат Наум, Петар Ичко, како што е познато, пред Првото српско востание го држел местото безриѓанбаша во Белград, т.е. бил трговски конзул, а пред тоа и драгоман во турското посланство во Берлин. Наспроти Петар Новаковиќ — Чардаклија, кој бил за непомирлива борба со Турците со потпирање на Русија, Петар Ичко бил за помирување со Турците со потпирање на тогаш неутралната Австрија. Пред да го ослободат Белград српските востаници, Караѓорѓе го повикал Петар Ичко со молба да замине во Цариград на преговори со Турците. Според еден српски историчар „Приликите во кои Петар Ичко ја примил тешката мисија со цел да направи последен напор за помирување на Србите со Султанот ја докажуваат само необичната самоувереност и пожртвуваност на овој човек, родум од Македонија... Тешко е да се погодува какви сè влијанија, освен патријарховото, ги употребил Ичко за да дојде до саканата цел, но надвор од секакво сомнение е дека

¹⁸⁾ Вук Ст. Карациќ, цит. дело, стр. 275.

¹⁹⁾ Д-р Т. Смиљанић, Јован и Петар Новаковиќи Чардаклије и српски фрајкор. Пензионерски гласник за август 1956 г.; истиот, Петар Новаковиќ Чардаклија гражи испуњење уговора од аустриског цара Леополда II. Пензионерски гласник за април 1957 г.; истиот, Петар Новаковиќ Чардаклија, први посланик на страни Караѓорѓеве Србије. Пензионерски гласник за мај 1957 г.; истиот, Тријумфални повратак Петра Новаковића Чардаклије у Београду и негова смрт. Пензионерски гласник за новембар 1957.

бил необично снаодлив и вешт човек²⁰⁾ зашто, според еден друг историчар, „Не наоѓајќи го во Ниш, Ибраим паша, кој беше заминал во Битола, а кому требало да му се пренесат наредбите на Портата за склучување на примирје со Караѓорѓе, Ичко одел дури до Битола, што ја покажува неговата цврста волја да ја изведе докрај својата мисија“²¹⁾.

Три месеци по смртта на Петар Новаковиќ — Чардаклија умрел Петар Ичко од отровот што му го туриле во храната неговите политички непријатели со Родофиникин на чело.

Додека Петар Чардаклија и Ичко се истакнале со своето учество во Првото српско востание како дипломати, една друга група македонски печалбари се истакнала со своето непосредно учество во борбените акции на српските востаници како борци со оружје во рака. Меѓу нив необично важно место зазема Волче Жикиќ, творец на системот на утврдувањата кај Делиград, со кои српските востаници успеале да го задржат напредувањето на турските војски во 1806 година во внатрешноста на ослободените територии на Белградскиот пашалак. Мавровчанецот Волче Жикиќ, пред Првото српско востание менаџија во Белград, бил еден од првите доброволци во Австро-турската војна од 1788 — 1791 година којшто за својата храброст добил чин на артилериски капетан. Според неговиот современик Тријандафило Дука, кој го внесол во својата песнарка објавена во Пешта во 1807 година, ни го претставува дека „бил почитуван и виден, дека бил тактичен и искусен капетан, дека со Радич служел во австриската војска и се борел против Французите“²²⁾ во Австро-француската војна.

Напуштајќи го својот мирен живот и пензијата во Австрија, Волче Жикиќ со својот внук од брат Кузман преминал од Австрија во Србија, придружувајќи им се на српските востаници. Своето богато искуство и снаодливост во војувањето, спечалено во Австро-турската и Австро-француската војна, капетанот Волче Жикиќ им го посветил на изградбата на системот на утврдувањето „на просторот на моравската висорамнина, на левата страна од Дреновскиот Поток од селото Јасен и Јабучковец, поправо од реката Морава и Топољак до синорот на селото Црн Кал и Мазгово. Тука тој собрал во почетокот неколку стотини беќари, повеќето од скопскиот, дебарскиот и прилепскиот крај, поставувајќи им ги за старешини: Стрељо, Першо и Џидо од Лесковац. Целиот тој простор Жикиќ така го утврдил што турската војска не можела да го заземе сè до 6. X 1813 година.“²³⁾

20) Мих. Гавриловиќ, Ичков мир. Београд 1903, стр. 89—90;

21) Ст. Новаковиќ, Ичков Мир. Глас СКА LXXVI, стр. 100

22) Самуило Пандиловиќ, цит. дело, стр. 450;

23) С. Пандиловиќ, цит. дело 438—439; Т. Смиљаниќ, Вучко Жикиќ, оснивачац и бранилац Делиграда. Пензионерски гласник за октобар 1958 и јули 1959, стр. 5;

Со капетанот Волче Жикий биле доста млади луѓе не само Реканци, го дополнува своето соопштение Пандиловик, туку и сите оние од нишкиот, скопскиот, велешкиот, прилепскиот, кичевско-поречкиот и битолско-охридскиот крај кои се наоѓале на работа во Белградскиот пашалак“.²⁴⁾

Учеството на Жикий во Првото српско востание, според Миличевиќ, го спомнува Симо Милутиновиќ — Сарајлија при ослободувањето на Крушевац од Турците со овие зборови:

„И ту беху до два капетана,
Једно Џикић, а друго је Симић.
Што служише бечкога ћесара,
А сад дошли браћи да помогну,
и о Турке да кржаве руже“²⁵⁾.

Во крвавите борби со настапувачките турски војски спрема Делиград неговиот основоположник Волче Жикий бил смртно ранет и умрел на 14 април 1807 година.²⁶⁾

Своето воено учество во Првото српско востание македонските печалбари и доброволци и формално го одбележале. Како што пишува Милорад Екмечиќ, „Доброволците од Македонија имале и свое знаме, со македонски грб и со натпис 'Македонија', не наведувајќи го изворот на ова свое тврдење.“²⁷⁾

Од другите македонски учесници во Првото српско востание ќе го спомнеме уште и Хаџи Томо Костиќ од градот Кожани во Егејска Македонија, синот на прочуената видарка Кира Мана, којшто заедно со својата мајка дошол во Србија во почетокот на Првото српско востание. Според Миличевиќ, „Во 1806 година Управниот совет, уверувајќи се во вештината на хеким Томо во лекувањето, го зел за војнички лекар со 60 гроша месечна плата. Од Смедерево, каде што најнапред се сместил по доаѓањето од Македонија, заминал во Белград по неговото ослободување и таму продолжил со успех да ги лекува болните. Во 1807 година го излекувал Милоша од длабока рана“.²⁸⁾

Најпосле неопходно потребно е да се спомене и тоа дека покрај самите Македонци видно учество во Првото српско вос-

24) С. Пандиловиќ, цит. дело стр. 454

25) М. Б. Миличевиќ, Поменик знаменитих људи у српскога народа новијег доба. Београд 1888, стр. 641;

26) С. Пандиловиќ, цит. дело, стр. 461;

27) И. Божич, С. Бирковиќ, М. Екмечиќ и Вл. Дедијер, Историја Југославије. Београд 1972, стр. 212;

28) М. Б. Миличевиќ, цит. дело, стр. 783;

тание зеле и доста доселеници Власи, односно Цинцари од Македонија, што излегува надвор од рамките на нашата тема, а за кое нешто доста пишува Душан Поповиќ.²⁹⁾

2. Ехото на Првото српско востание во Македонија

Избувнувањето на Првото српско востание, неговите крупни успеси што се гледале во релативно брзото ослободување од турското ропство на пространите територии во Белградскиот пашалак, имале силен одглас не само во блиското соседство на Белградскиот пашалак туку и во поодалечните краеви. Немирите и буните што ги зафатиле Срем, Банат, Босна, Црна Гора, Лесковац со околината пополека се ширеле спрема јужните области на Балканот. Немирите во Македонија и во Грција се изразиле со посилено активирање на ајдучките дружини, со почесто бегане на похрабрите младинци во Србија каде што стапувале во доброволните бекарски одреди и војувале заедно со Србите против Турците.³⁰⁾

Од друга страна, како што веќе загатнавме, во ова време цела Македонија била изложена на страшно уривање и пустошење од разни разбојнички банди. Навистина, за уништувањето на овие ајдуци и разбојнички банди во Македонија бил задолжен румелискиот валија Ибраим-паша, а за сопирање на некои од овие разбојнички банди биле поставувани специјални буљубашии на клисурите со приличен број сејмени.³¹⁾

Има сигурни податоци дека во самиот град Битола влегле околу 500—600 од овие злосторнички банди во 1805 година, па се барало од битолскиот кадија и од другите турски локални власти во градот по секоја цена да ги исчистат од Битола.³²⁾ Но тогашниот султан Селим III сепак сметал дека поголема опасност за Турција би била ако се прошират акциите на Првото српско востание и во Македонија, за што ни зборува еден негов ферман од средината на месец декември 1806 година упатен до румелискиот валија. Во него му се наредувало на валијата „ако Србите ги нападнаат овие краеви да се вложат грижи и напори да се пречекаат и уништат.“³³⁾ И доколку срп-

²⁹⁾ Душан Поповиќ во спомнатото дело „О Цинцарима“ стр 247—263 на ова прашање му посветил две глави, настојувајќи сосем неосновано да ги вклучи и вистинските Македонци во редовите на Цинцарите, за што со право му направиле забелешки порано и други научни работници.

³⁰⁾ Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX в. Београд 1958, стр. 91; Мирослав Борбевиќ, Српска Нација у граѓанском друштву. Београд 1979, стр. 63—64;

³¹⁾ Турски документи за македонската историја том II, Скопје 1953, стр. 60—72;

³²⁾ Турски документи, том II, стр. 79;

³³⁾ Турски документи Том II, стр. 89

ските востаници постигнувале сè поголеми успеси, дотолку наредбите на султанот до турските власти во Македонија биле сè построги и заплашувачки: „Од година две наваму српската раја ја откажала својата покорност, кренала бунт и се осмелила да ја пролива муслиманската крв“ се вели во еден турски документ од 1807 година, па продолжува: „За да не ги покажат своите симпатии и сојузот со московјаните (Русите — б.м.), а со цел да спечалат време за своите бунтовнички намери, од време на време (Србите) спрема мојата висока империја покажуваат знаци на послушност и на молба, па дурѝ неодамна испратија и пратеници во Цариград и замолија милост. Меѓутоа, од желбите и извештаите пристигнати во мојата висока Порта разбираам дека во овие часови тие застанале отворено на страната на московјаните и ненадејно нападнале на муслиманите од Белград и околицата, извршувајќи масовно колење на муслиманите од таа област. Излишно е да се напоменува дека српските бунтовници, бидејќи се московјани, за натака има да бидат масовно нападнати од сите страни, а нивните имоти и пљачки да им се ограбат и жените и децата да им се земат во ропство.“³⁴⁾

Во неколку други фермани од април 1807 година, поради продолжувањето на востаничките борби со Турците, од македонските градови се барале нови континенти војници против српските востаници, потоа прехранбени продукти за мобилизираните турски војници, транспортни средства за пренос на храната и слично.³⁵⁾ Инаку, уште во 1806 година биле преземени конкретни превентивни мерки од страна на турските власти на скопскиот терен. Според записот на еден триод од Карпинскиот манастир кај Куманово, во тоа лето дошол во Скопје турскиот везир и дал строга наредба да се соберат пушките од населението.³⁶⁾

Овие и ваквите строги наредби на македонскиот терен довеле до тоа да се мобилизираат голем број муслимани од Македонија за таканаречената „света војна“ против српските востаници и нивните руски сојузници. И колку што востанието се приближувало кон својот врвен развој, толку барањата од Македонија на главниот командант, на турските војски биле сè понаметливи во наложувањето на тешки контрибуции. Така, на пример, со наредбата на турскиот валија од 13. VI

³⁴⁾ Турски документи том II, стр. 101—102; Овде се алудира на преговорите за склучениот Ичков мир кого српските востаници го отфрлиле, се здружиле со Русите (Московците) и ја продолжиле во сојуз со нив борбата против Турците;

³⁵⁾ Турски документи том II, стр. 105, 107, 109, 116—121. Поопширно за создадената ситуација во Македонија пред и во време на Првото српско востание види во мојата статија објавена во „Нова Македонија“ бр. 2878 од 18. II 1954, стр. 9

³⁶⁾ Радмила Угринова — Скаловска, Записи и летописи, Скопје 1975, стр. 131—132;

1809 година испратена до битолскиот кадија, само од Битолската каза се барале 4000 стамбулски кила брашно (едно кило имале 4 5 кгp — б. м.), 30.000 стамбулски кила зоб и 2750 овци.³⁷⁾ И кога во 1812 година бил склучен Букурешкиот мир меѓу Русите и Турците, а на српските востаници им било оставено сами да се договорот со Турците, новиот султан Махмуд II повторно ги задолжувал Турците од Македонија со оружје в рака да ги вратат Србите во поранешната положба на потчинета раја. Не придавајќи никаква важност на одредбите од Букурешкиот договор, Србите, според еден турски ферман, велеле дека тие „отворено се дрзнуваат да поставуваат услови сосем спротивни на нивната положба на раја. Јасно е дека ваквата положба на раја би била номинална, додека нивната цел е да бидат независен народ, слободно да се управуваат, од време на време, под разни изговори да напаѓаат наоколу, заземајќи ги постепено и овие страни и со време мојата висока Империја да стане празен збор... Бидејќи од порано се издадени неколку свети фетви, заповедувам да вложите сили и труд и спомнатите неверници сосем да се уништат, нивните жени и деца да се земат во робје, нивните имоти и стоки да се запленаат, а Белград и останатите тврдини што преминале во нивни раце потполно да се преземат“, остро наредувал султанот Махмуд II во еден ферман од 18 март 1813 година, упатен до битолските ајани.³⁸⁾

Првото српско востание имало поширок ехо и потраен одраз во македонските народни песни.³⁹⁾ Преку учесниците кои успеале да се вратат живи во своите домови⁴⁰⁾ или преку подоцнежните печалбарки се пренесувале и се пееле песни во Македонија, од кои дури и денес некои можат да се чујат, на пример, песната за Хајдук Велко и болниот Кара Мустафа. Не помалку се популарни и песните за Караѓорѓе. Една од нив ја забележал и ја нотирал Милоје Милојевиќ во Македонски Брод во 1929 година.⁴¹⁾ Во неа на оригинален начин се зборува како на Караѓорѓе му дошле дома Турци и барале да се гостат со пијалак. И да ги служи Караѓорѓевата сестра Марија. Но Караѓорѓе се спротивставил на тоа, ги повикал селаните да ги убијат Турците и да побегнат в планина. Слична по содржина на неа е една друга песна пак за Караѓорѓе под наслов „Караѓорѓи

³⁷⁾ Турски документи, том III, Скопје 1955, стр. 10

³⁸⁾ Турски документи, том III, стр. 54—55;

³⁹⁾ X. Поленаковиќ, Студии од македонскиот фолклор, Скопје 1973, стр. 51—52;

⁴⁰⁾ За враќањето во Македонија на некои учесници од Првото српско востание, нарочно од мавровската група, доста податоци собрал С. Пандиловиќ во веќе овде цитираниот труд за Волче Жикиќ, стр. 451—455;

⁴¹⁾ М. Милојевиќ, Једна поречка песна о Караборџу. „Политика“ од 6. I 1929 г., стр. 27;

со дружината оди в планина⁴²⁾. Во една трета песна под наслов „Крај Морава бел чадоре, Караѓорѓи Караѓорѓија“ пак се пее за прославениот водач на Првото српско востание.

Во востаничките борби било сосем нормално некои од македонските учесници да бидат заробени, а некои да загинат. Жалоста за големиот број заробени и загинати македонски учесници во востанието нашла одраз во една песна што одамна ја забележал во Велес познатиот собирач на македонските народни старини Стеван Верковиќ и ја објавил во својата збирка под бројот 32⁴³⁾. Таа песна ја има следнава содржина:

Доста одиме, доста шетаме,
Доста одиме пуста Шумадија,
Доста гинеме црни сиромаси,
Зави барјак ти Милош војвода.

Нашите жени црни кукавици,
Нашите мајки црни крпи носат,
Нашите татковци небричени одат,
Нашите сестри неплетени одат,
Нашите деца у Турци робје одат.

Доста одиме, доста шетаме,
Доста шетаме рамна Шумадија,
Доста јадоме печени јаганци,
Доста јадоме се бели погачи,
Да расипеме голема ордија,
Да откупиме наши дробни деца.“

Слична на оваа песна е и една друга нејзина варијанта која се пееа во Егејска Македонија и која ја забележал во гратчето Острово Јован Хаџи Васиљевиќ во време на Првата светска војна. Таа гласи:

Болен лежит Црни Караѓорѓе,
Болен лежит гласно довикует:
На ти бајрак, Милоше војвода,
На ти бајрак, нека ти е среќно!
Девет години ете шчо го носам,
Нашите мајки црно облечени,
Нашите сестри црно подбрадени⁴⁴⁾.

⁴²⁾ Глас Југа (Скопје), од 20. III 1941 г.

⁴³⁾ Македонски народни песни собрани од Ст. И. Верковиќ. Редакција и предговор Кирил Пенушлиски, Скопје 1961, стр. 335;

⁴⁴⁾ Јован Хаџи Васиљевиќ, Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку. Скопље 1928, стр. 17

Првото српско востание е преломен настан во историјата на српскиот народ, во неговите борби за ослободување од турското ропство. Зраците на новата слобода, што српскиот народ ја извојувал со свои сопствени сили, го осветлиле не само српскиот народ туку ги окуражиле и другите народи на Балканот. Меѓу балканските народи завладеал нов дух за нивното ослободување и независност. Најхрабрите поединци од балканските земји им приоѓале на востаниците како доброволци за да ги помогнат нивните напори со надеж дека и на нивната земја ќе дојде ред за ослободување.

Оваа солидарност на Македонците со српските востаници и нивното учество во борбите за ослободување на српскиот народ сосем погрешно ја интерпретирале буржоаските историчари од соседните земји. Со право еден од македонските историчари констатирал дека „за секој случај тој (Македонецот — б.м.) не бил или тие (Македонците — б.м.) не беа „бугарски дејци во српската завера“, како што ги таксуваше Славејков во својот напис, ниту пак „Срби“ што се бореле за ослободување на својата татковина Србија“, како што ги вика Милош Ракиќ, Тихомир Горѓевиќ и др., или пак Цинцари (макар што имало и такви), како што ги претставува Душан Поповиќ. Тие биле Македонци со уште неразвиена македонска национална свест, кои под притисокот на огромните давачки, зулуми, плачкосувања и уништувања, тргнаа како и другите христијани во турската империја на Балканот да ги засидаат своите коски за слободата на еден христијански народ, а против тиранијата.“⁴⁵) И колку мала по обем да била оваа помош, таа, од гледна точка на зближувањето на соседните народи и земји, оставила длабоки траги не само кај тогашните современици туку и кај нивните денешни потомци.

⁴⁵) Иван Катарџиев, Македонски учесници во Првото српско востание. Просветно дело X, 1—2 (1954) стр. 120.